

1918-1920 թթ. ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԻ ԱՐՏԱՑՈՒՈՒՄԸ ԱՂՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ¹

Արմինե Առստամյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԱրՊՀ

Բանալի բառեր. *Լեռնային Ղարաբաղ, պատմագիտություն, կեղծաբանում, փաստեր, խեղաթյուրում, նվաճողական, քաղաքականություն, արցախահայություն, վիճելի տարածք, աշխատություն:*

1918-1920 թթ. հայ-ադրբեջանական լարված հարաբերությունները կողմերի միջև եղած սահմանային խնդիրների հետևանք էին: Հայաստանի Հանրապետությունը մտադիր չէր հրաժարվել Նախիջևանի, Ջանգեզուրի, Ղարաբաղի և հայկական մյուս տարածքների նկատմամբ ունեցած իր իրավունքներից, իսկ Ադրբեջանը հայկական տարածքները բռնակցելու ճանապարհին դիմում էր ցանկացած քայլի: Ադրբեջանի հակահայ քարոզչական մեքենան ջանքեր չի խնայում կեղծաբանելու պատմական փաստերն ու իրողությունները, ծուռ հայելու մեջ ներկայացնելու հայտնի դեպքերն ու շարադրել դրանք սեփական հորինված սցենարով: Պատմական փաստերի կեղծաբանման, բացահայտ թշնամանքի և ատելության ոգով է շարադրված Այդըն Բալաեվի «Ադրբեջանական ազգային շարժումը 1917-1918թթ.»², «Մարտյան իրադարձությունները Ադրբեջանում 1918թ.»³, Իլդար Նիֆտալիեվի «Ադրբեջանական ԽՍՀ-ն հայերի զավթողական պլաններում (20-րդ դարի 20-ական թթ.)»⁴ աշխատությունները: Բալաեվի աշխատություններն աչքի են ընկնում փաստերի բացահայտ խեղաթյուրմամբ: Սխալված չէինք լինի, եթե ասենք, որ այդ միտումն ադրբեջանցի պատմաբանի մոտ հասնում է զավեշտական մակարդակի: Բալաեվը իր աշխատության մեջ նշում է, թե 1918թ. Ադրբեջանի մուսավաթական հանրապետության հռչակումից հետո ամենաբարդը Հայաստանի Հանրապետության հետ հարաբերություններն էին: Քողարկելով Ադրբեջանի նվաճողական հավակնությունները, բացահայտ ագրեսիան Հայաստանի հանրապետության նկատմամբ վերոհիշյալ հեղինակն անհիմն մեղադրանքներ է ներկայացնում հայկական կողմին՝ կեղծելով իրականությունը ստերի անվերջ շարանի ներքո: Ամենագա-

¹ Հոդվածը ընդունված է 10.11.14:

² Ա., *Азербайджанское национальное движение 1917-1918гг.*, Баку 1998.

³ Балаев А., *Мартовские события 1918 года в Азербайджане*, Баку 2009.

⁴ Нифталиев И., *Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян(20-е годы 20-ого века)*, Баку, 2010.

վեշտալին էլ այն է, որ հեղինակը դեպքերը ներկայացնում է այնպես, որից միամիտ ընթերցողի մոտ կարող է տպավորություն ստեղծվել, թե հայերն անշնորհակալ գտնվեցին ադրբեջանցիների կատարած «բարեգործությունների հանդեպ»: Այսպես, Բալաևը գրում է, որ 1918թ. Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակման պահին հայ ժողովուրդը մայրաքաղաք չուներ: Ադրբեջանական կողմը ցանկանալով օգնել հարևան ժողովրդին՝ Երևան քաղաքն ադրբեջանական ազգային խորհրդի 1918թ. մայիսի 28-ի որոշմամբ զիջում է հայերին: Սակայն «անշնորհակալ հայերը» չբավարարվելով դրանով՝ ներկայացնում են տարածքային նոր պահանջներ Ադրբեջանին¹: Հայաստանի առաջին հանրապետությունն հռչակվեց քաղաքական ծանր պայմաններում, երբ հայ ժողովուրդը կենաց ու մահու պայքար էր մղում թուրքական նվաճողների դեմ, երբ Սարդարապատում վճռվում էր հայ ժողովրդի լինելիության խնդիրը, երբ վտանգն անմիջականորեն սպառնում էր Հայաստանի սրտին՝ Այրարատյան նահանգին ու նրա կենտրոն հայոց հինավուրց Էրեբունի-Երևանին: Այդ ինչպես են ադրբեջանցիները հայերին կառավարական որոշմամբ նվիրել Երևանը, երբ իրենք դեռ պետություն չէին ստեղծել, երբ անմիջականորեն Երևանն գրավելու համար մուսավաթականներին դաշնակից թուրքերը սպառնում էին գրավել այն, ու միայն մայիսյան հերոսամարտերում հայ ժողովրդի ցուցաբերած աննկուն կամքն ու հերոսական պայքարը փրկեց հայությանը և վերականգնեց հայոց պետականությունն ու ծնունդ տվեց Հայաստանի առաջին հանրապետությանը: Բալաևը գրում է, որ հանրապետության հռչակման առաջին իսկ օրերից հայկական կողմը բացահայտ թշնամական կեցվածք է ընդունում Ադրբեջանի նկատմամբ՝ տարածքային հավակնություններ ցուցաբերելով զուտ ադրբեջանական հողերի՝ Նախիջևանի, Ջանգեզուրի և Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ: Անհիմն կերպով առանց որևէ ապացույց մեջբերելով ադրբեջանցի հեղինակը հայկական բուն պատմական հողերը հռչակում է ադրբեջանական: Անհասկանալի է նաև Բալաևի կողմից այն պնդումը, թե Հայաստանի առաջին հանրապետությունն հռչակվեց ադրբեջանական հողերի վրա: Միտումը պարզ է. ադրբեջանական հայտարարել տարածաշրջանը՝ ելնելով մուսավաթական նվաճողական նկատառումներից ու սնվելով պանթուր-

¹ Балаев А. Азербайджанское национальное движение 1917-1918гг. Баку 1998, стр. 106.

քիզմի հետադիմական ու ոճրագործ գաղափարախոսությունից, սակայն անհասկանալի է պատմաբանի կեցվածքն այն տեսակետից, որ իր կողմից առաջ քաշված դրույթներն ներկայացված են առանց որևէ հիմնավորման: Քանզի, եթե նույնիսկ որոշ ադրբեջանցի կեղծարարներ ամեն ինչ ադրբեջանական հայտարարելով, այսպես ասած, փորձում են դա «հիմնավորել» իրենց վերագրած ալբանական արմատներով, ապա Բալաեվը իր ազգի ներկայացուցիչների համար չի փնտրում ալբանական արմատներ, դեռ ավելին նույնիսկ դեմ է «ադրբեջանցիներ» անվանը, համարելով, որ ճիշտը «ադրբեջանական թուրքեր» արտահայտությունն է: Մի էթնիկական հանրության պատմագիտության ներկայացուցիչներ, որոնք դեռ չեն կարողանում կողմնորոշվել, թե ովքեր և ինչ արմատներ ունեն իրենք, որդեգրել են հանցավոր մի միտում՝ ոչ միայն քաղաքականության մեջ, այլև պատմագիտության ոլորտում՝ «սեփականաշնորհել» հայ ազգի պատմությունը, նրա ազգային տարածքը, ծեռք մեկնել և խեղաթյուրել այդ ազգի պատմությունն, որը հիրավի համաշխարհային պատմության մեջ ունի իր կայուն տեղը հինավուրց արմատներով ու մշակութային ժառանգությամբ: Բալաեվը գրում է, թե Անդրանիկը 1918թ. ամռանը ներխուժեց Ջանգեզուր և վերջնագիր ներկայացրեց ադրբեջանական ժողովրդին, կամ ենթարկվել Հայաստանի հանրապետության կառավարությանը, կամ էլ մաքրել Ջանգեզուրը: Սակայն Ադրբեջանի ժողովուրդը մերժեց այս պահանջը: Ըստ Բալաեվի Անդրանիկի զորքը Ջանգեզուրում ոչնչացրել է շուրջ 115 ադրբեջանական գյուղ: Այնուհետև իբր Անդրանիկի ինտրիգներն էին պատճառը, որ Ղարաբաղի բնակչությունը սկսեց հանդես գալ Ադրբեջանի իշխանությունների դեմ: Փաստորեն Բալաեվը հորինում է պատմություն, որով հայկական կողմի պատմական իրավունքներն իր պապենական հողերի նկատմամբ ժխտելով, նրան ներկայացնում է որպես ագրեսոր, մուսավաթականներին ներկայացնում հայոց հողերի նկատմամբ սեփականատիրոջ իրավունքով: Վերջինս նշում է, թե իբր ադրբեջանական իշխանությունների բարի կամքի շնորհիվ է, որ հաջողվեց Լեռնային Ղարաբաղում 1919թ. ամռանը համաձայնության գալ և կնքել միավորման մասին համաձայնություն: Վերջինիս մոտ փաստերի խեղաթյուրումն հասնում է այն աստիճանի, որ գրում է, թե բուն Հայաստանի Հանրապետությունում էլ ադրբեջանական բնակչությունը մեծամասնություն է կազմել պարզապես հայկական կողմի որդեգրած տակտիկական կայանում էր նրանում, որ հալա-

ծանրների, սպառնալիքների, ճնշումների ներքո ստիպեն ադրբեջանցիներին դուրս գալ իրենց հողերից: Ադրբեջանի խորհրդայնացման վերաբերյալ Բալաեվը գրում է, թե իբր խորհրդային կարմիր բանակը գործում էր դաշնակցականների կառավարության հետ միասին: Բալաեվը իր մեկ այլ գրքում «Մարտյան իրադարձությունները 1918թ.» գրում է, թե հայ և ադրբեջանական ազգային շարժումների միջև էական տարբերություններ կային: Ադրբեջանցի պատմաբանը որն ամենավերջին ձևերով կեղծաբանում է փաստերը, գրում է, դաշնակցությունը, որը փաստացի այդ ժամանակ ղեկավարում էր ազգային գաղափարախոսությունը, պահանջներ ուներ միանգամայն պատմականորեն ադրբեջանական հողերի՝ նկատմամբ: «Դաշնակցությունը միայն մի երազանք ուներ վերականգնել մեծ Հայքը ծովից ծով սահմաններում», թե «հայկական կողմը մեծ սպասումներ ուներ առաջին աշխարհամարտում ռուսական կողմի հաղթանակի հետ, քանի որ միայն այդ ճանապարհով կարող էին իրականանալ հայերի տարածքային պահանջները», իսկ ադրբեջանական ազգային շարժումն ըստ ադրբեջանցի հեղինակի պայքարում էր Ադրբեջանի ազգային անկախության համար: Պարզ է այն, որ ադրբեջանցի այս հեղինակը ոչ միայն խեղաթյուրում է փաստերը, այլև զբաղվում է պատմաշինարարությամբ, հորինում կեղծ պատմություն: Նախ ադրբեջանական ազգային շարժում գոյություն չուներ, քանի որ նախքան նման շարժում ծագելը պետք է լիներ ազգ իր պատմությամբ և կենսական տարածքով ու հասունացած ազգային ինքնագիտակցությամբ, անհասկանալի է նաև թե ում դեմ էր ուղղված այդ ազգային շարժումը, ովքեր էին սպառնում վերջիններիս ինքնորոշմանը, եթե նույնիսկ կար այդպիսին, ինչ պահանջներ ունեին իրենք, երբ ընդամենը մուսավաթական կուսակցությունը, համաթուրանական գաղափարախոսության զավթողական նկատառումներից ելնելով, ծնունդ տվեց Ադրբեջանական մուսավաթական հանրապետությանը՝ նպատակ ունենալով թուրք-ադրբեջանական կամուրջ ստեղծել՝ այդ ճանապարհին հայտնված հայ ժողովրդի և նրա կենսական տարածքների գրավմամբ: Բալաեվը գրում է, որ հայերի համար խիստ սկզբունքային և կայուն միտք էր ստացել առաջին աշխարհամարտում Թուրքիայի պարտությունը: Փաստորեն ըստ ադրբեջանցի պատմիչի հայությունը չպիտի ցանկանար իրեն ցեղասպանության ենթարկած, իր պատմական հողերից հայերին քշած «դահճի» պարտությունը և սեփական հողերի, հայրենիքի ազատագրումը: Միաժամանակ

Բալատեվը նշում է, որ հայկական կողմը մեծ չափերի օգնություն էր ցուցաբերում ռուսական կողմին պատերազմը հաղթականորեն ավարտելու գործում: Ադրբեջանցի հեղինակը նշում է, թե հայկական կողմը օգտվում էր Ռուսաստանի ժամանակավոր կառավարության համակրանքից ի տարբերություն ադրբեջանական կողմի: Ընդհանրապես ադրբեջանական պատմագիտությանը հատուկ է իրադարձությունները ներկայացնել այնպես, որ ընթերցողին անմիջապես թվում է, թե իրենք զոհ են, իսկ հայերը ջարդարարներ, որոնց նպատակն էր բնաջնջել իրենց: Վերջինս նշում է, թե դաշնակցության և մուսավաթի միջև տարբերությունները կայանում էին նրանում, որ դաշնակցությունը կողմ էր պատերազմը շարունակելուն ռուսների կողմից, հույս ունենալով, թե այդ պատերազմում Թուրքիան պարտություն կկրեր և հայերին կհաջողվեր իրականություն դարձնել «այսպես կոչված Մեծ Հայքի» ստեղծման գաղափարն ու նաև ցինիկաբար հայտարարում, թե բոլշևիկների իշխանության գալով Մեծ Հայքի ստեղծման գաղափարը ի չիք դարձավ քանի որ վերջիններս դեմ էին պատերազմին, ու քանի որ հայերի ձգտումները արևմուտքում կապված Թուրքիայի հետ իրականություն չդարձան, ուստի վերջիններս իրենց հայացքն հառեցին Անդրկովկասի վրա: Պատմաբանն այդ մոռանում է, որ արդեն 1917թ. Ղարաբաղում ստեղծվել էր ժամանակավոր կառավարման համակարգ և Ղարաբաղի հայության հրավիրած համագումարների նպատակն էր ընդդիմանալ մուսավաթական նվաճողական քաղաքականությանն և ոչնչացման ծրագրերին ու միանալ մայր Հայաստանին: Բալատեվը կեղծելով պատմական փաստերը միաժամանակ ինքն իրեն հակասում է գրելով, թե դաշնակցություն կուսակցության և բոլշևիկների ցանկություններն համընկնում էին և այդ ցանկությունը կայանում էր նրանում, որ երկուստեք դեմ էին այսպես կոչված ադրբեջանական ազգային շարժմանը և հայերը նախօրոք զինվել էին ու կազմել ադրբեջանական գյուղերի անունների ցուցակները, որոնք պետք է ոչնչացնեին: Ինչքան էլ Բալատեվը իր աշխատությունում փորձում է Ադրբեջանը ներկայացնել որպես զոհ պետություն, և իրավիճակը ներկայացնել այնպես, թե հայերի միակ նպատակն է եղել բնաջնջել ադրբեջանցիներին, այդուհանդերձ իր աշխատության էջերում Բալատեվը կատարում է եզրահանգումներ, որոնք անկախ իրենից բացահայտում են քողարկված ճշմարտությունը: Այսպես ադրբեջանցի պատմաբանը գովերգելով մուսավաթական կուսակցության դերը Ադրբեջան պետության

ստեղծման գործում, գրում է, թե մուսավաթական կուսակցության և երիտթուրքերի իթթիհատ կուսակցության միջև կային բազմաթիվ նմանություններ, դեռ ավելին իթթիհատը որդեգրել է մուսավաթի մի շարք դրույթներ: Նշելով մուսավաթի ծրագրային հիմունքները, հեղինակը գրում է, որ թե՛ մուսավաթի և թե՛ իթթիհատի գլխավոր նպատակը մուսուլմանական աշխարհի միավորումն էր և այդ ճանապարհին «խոչընդոտող» արգելքների վերացումը¹: Ասվածից միանգամայն պարզ է, հեղինակը նույնիսկ չի սքողում կուսակցության որդեգրած ագրեսիվ, ծավալապաշտական էությունն և նույնիսկ նշում է, որ թուրքիզմը կուսակցության գլխավոր առանցքային հիմնադրույթն էր: Պանթուրքիզմի հետադիմական և արյունառչտ գաղափարախոսությունը որդեգրած մուսավաթի նպատակը վերջին հաշվով հայ տարրի բնաջնջումն էր: Ադրբեջանում 1918թ. հայասպանության քաղաքականությունը դարձավ նպատակային պետական ծրագիր, որն իրականացվում էր թուրք-թաթարական միավորված ուժերով: 1918թ. սեպտեմբերին թուրքական ոճրագործների կողմից 3 օր շարունակ Բաքվում հայերի սպանդ է իրականացվել, որի ընթացքում դաժանաբար սպանվել են հարյուրավոր հայեր: Իրենք թուրքերը իրականացնելով նման ջարդեր հայտնել են, թե իբր դրանով լուծում են նույն թվականի մարտին Բաքվում իբր հայերի ձեռքով իրականացված ադրբեջանցիների կոտորածը: Ինքը Բալաեվը դա ներկայացնում է որպես հայերի կողմից կատարված ջարդ: Մինչդեռ իրականությունն այն է, որ մարտյան այդ դեպքերը տեղի են ունեցել Բաքվի կոմունայի և մուսավաթական զինված ջոկատների միջև և երկուստեք եղել են զոհեր: Հատկանշական է այն, որ ամեն անգամ թուրք-թաթարական զինված խմբավորումները հայերի նկատմամբ իրենց ոճրագործությունները «արդարացնում էին» իբր որպես վրեժխնդրության լուծում հայերից ի պատասխան նույն թվականի մարտին ադրբեջանցիների հանդեպ իրականացրած ջարդերի: Մի խոսքով 1918թ. ուրվագծված, արհեստածին Ադրբեջանի հանրապետությունը, պետական քաղաքականություն դարձրեց հայոց պատմական հողերի գրավումը, այդ հողերի լիիրավ սեփականատերերի ոչնչացումը: Պանթուրքիզմը հայոց հայրենիքի երկու հատվածներում էլ սպառնում էր ոչնչացնել հայոց տարրը: Ադրբեջանական պատմագիրը խեղաթյուրելով պատմությունը, Ադրբեջանի հանրապետության ստեղծումը ներկայացնում է, որպես ադրբեջանական ագ-

¹ Балаев А. Азербайджанское национальное движение 1917-1918гг. Баку 1998, стр. 31.

գային-ազատագրական շարժման արդյունք, որպես ադրբեջանցիների ազգային ինքնագիտակցության արթնացում¹, որն ինքնին հակագիտական որակավորում է: Այդ կապակցությամբ նույնիսկ հեղինակի մեջբերումները հակասում են ինքն իրեն: Բալաեվը նշում է, թե միանգամայն իրավացի է Ռասուլզադեն (վերջինս 1918թ. ադրբեջանական ազգային խորհրդի նախագահն էր), որն իր հողվածներից մեկում նշում է թե եթե որևէ ադրբեջանցու հարցնես, ինչ ազգի ես պատկանում, կպատասխանի մուսուլմանական, ինչ լեզվով ես խոսում դարձյալ կպատասխանի մուսուլմանական և այդպես շարունակ, ու ավելացնում, որ փաստորեն ինքը՝ ադրբեջանցին զուրկ է ազգային գիտակցությունից ու արմատներից և հետևաբար պետականության արմատներից²: Այդուհանդերձ պատմականորեն անարմատ այդ հավաքականության պատմաբան ներկայացուցիչներն իրենց աշխատություններում փորձում են սեփականացնել հայոց հնամենի պատմությունը, հայերին համարել «եկվոր, նվաճող», հավակնում հայոց պատմական հողերին ոչ միայն վիճելի հայտարարված, այլ ընդհանրապես ողջ Արևելյան Հայաստանի նկատմամբ: Արիեստաժին և անարմատ ադրբեջանական պետության ստեղծման մասին է վկայում Բալաեվը մեջ բերելով նույն Ռասուլզադեի մեկ այլ ելույթ արված ադրբեջանական պառլամենտի նիստում, որտեղ վերջինս նշել է, թե «ադրբեջանական իդեալը, որ ծնվել է առաջին աշխարհամարտում (սա այն նույն իդեալն է, որով Թուրքիան մտավ առաջին աշխարհամարտ՝ այսինքն պանթուրքիզմը-մեջբերումը մերն է՝ Ա. Առստամյան), և որն առաջին քայլն է կատարում քաղաքական կյանքում և այդ նորածին թուրքական քաղաքական մանուկը կդառնա չափահաս, թե կմահանա ինչպես վտիտ մի մանուկ, ահա ամենադժվար, բայց չափազանց կարևոր պատասխանատվությունը, թույլ չտալ, որ մահանա նորածին Ադրբեջանը»³: Ադրբեջանական պետության ստեղծման մասին անուղղակի, սակայն դիպուկ մի մեջբերում է կատարում Բալաեվը, նշելով թե գեներալ Թոմսոնը, որը սկզբնական շրջանում չէր ճանաչում Ադրբեջանի անկախությունը, ասելով թե «հանրապետություն, որը ծնվել է ադրբեջանական ժողովրդի ընդհանուր կամքի համաձայն գոյություն չունի, այլ կա ընդամենը թուրքական ինտրիզների արդյունքում ծնված կառավա-

¹ Балаев А. Азербайджанское ..., стр.5.

² Նույնը, էջ 17.

³ Նույնը, էջ 28

րություն»¹: Ցավոք այս ճշմարտացի գնահատականից հետագայում անգլիական կառավարությունը հրաժարվեց հովանավոր կանգնելով Ադրբեջանին ընդդեմ հայության արդարացի պահանջների: Ինքը Բալաևը ևս հասկանում ու նշում էր, որ անգլիական դիվանագիտության փոփոխությունն Ադրբեջանի նկատմամբ, կապված էր վերջինիս հետ ընդդեմ Ռուսաստանի ունեցած շահերով: Նույնիսկ այսպիսի արտահայտություն է անում, թե անգլիացիների վերաբերմունքի այդ փոփոխությունը կապված չէր նրա՝ «ադրբեջանցիների սև աչքերին սիրահարվելու հետ», այլ տնտեսական և քաղաքական շահերն էին պատճառը փոփոխության: Ադրբեջանցի հեղինակը նշում է այստեղ Անգլիայի հակառուսական կեցվածքը և նավթի գործոնի դերը, որը հիմք հանդիսացավ ադրբեջանա-անգլիական մերձեցման համար: Վերջինս նշում է, թե Թոմսոնը հայտարարել է 1918թ. դեկտեմբերի 28-ին, որ ինքը ճանաչում է Ադրբեջանի իշխանությունը և ամեն կերպ օգնելու է նրան: Բալաևվի մոտ Ադրբեջանին, որպես անմեղ զոհ ներկայացնելու ջանքերը հասնում են պարզապես ցինիզմի: Վերջինս նույնիսկ գիտնականին ոչ համարժեք այսպիսի մի համեմատություն է բերում. Նա Ադրբեջանին համեմատում է ընտանիքում մի անպաշտպան և անմեղ մանուկի հետ, որին եղբայրները անընդհատ նեղում և հալածում էին, իսկ ինքը՝ մանուկը համբերատար առանց բողոքելու սպասում է մոր վերադարձին, հուսալով, որ մայրը իրեն կպաշտպանի, սակայն վերադառնալով մայրը լսում է մանուկին հալածած եղբայրների մտացածին մեղադրանքները երեխայի անվայելուչ պահվածքի մասին, ու փոխանակ պաշտպանելու, ինքը ևս ծեծում է նրան: Ադրբեջանցի կեղծ պատմաբանը մեջբերելով այսպիսի կենցաղային ոչ տեղին օրինակ, ավելացնում է, թե հայերն էլ ողջ Եվրոպայով մեկ բղավել են, իբր ադրբեջանցիներն իրենց կոտորել են և իբր իրենք բազմիցս տանջված ազգ են և աշխարհը հավատացել է հայերին ու մեղադրել «անմեղ» Ադրբեջանին: Բաբվի սեպտեմբերյան ջարդերի մասին, որին զոհ գնացին շուրջ 30000 հայեր Բալաևվը ոչինչ չի նշում, մինչդեռ այդ մասին ոչ միայն հայկական և օտար աղբյուրներն են վկայում, այլ հենց ադրբեջանական արխիվները²: 1918թ. չնայած Թուրքիայի պարտությանը 1-ին աշխարհամարտում թուրքերը շարունակեցին

¹ Նույնը, էջ 31

² Борьба за победу Советской власти в Азербайджане (1918-1920гг.) документы и материалы, Баку. 1967.

իրենց առաջխաղացումը՝ ձգտելով հասնել պանթուրանիզմի իրականացմանը: Նրանք 1918թ. սեպտեմբերի 15-ին գրավեցին Բաքուն՝ ոչնչացնելով շուրջ 30000 հայեր: Պատմությունը Բալաբեկի մոտ անհիմն և հակասական է ներկայացված: Վերջինս փաստորեն փորձելով ադրբեջանական պետության ստեղծումը ներկայացնել որպես ադրբեջանական ազգային ինքնագիտակցության արթնացման արդյունք, ամեն կերպ փորձում է զարգացնել այդ հայեցակարգը, բայց քանի որ դա անհիմն է, ապա իսկույն երևան է գալիս հեղինակի գիտական անկարողությունն այդ հարցում: Նա նշում է, թուրքական կառավարության ջանքերի մասին ուղղված Ադրբեջանի խորհրդայնացմանը, և իրավացիորեն բացատրում դա հետևյալ կերպ, թե որպես առաջին աշխարհամարտում մահվան դատավճռի առաջ կանգնած պետություն՝ Թուրքիան, իր հայացքն ուղղեց դեպի Խորհրդային Ռուսաստան, որն ակնկալում էր Թուրքիայի օգնությունը տարածաշրջանի խորհրդայնացման հարցում և նշում է, որ հովանավորվելով Թուրքիայի կողմից Ռուսաստանը գործողությունների ազատություն ստացավ Ադրբեջանի դեմ: Սակայն Ադրբեջանն ըստ հեղինակի չէր ուզում խորհրդայնանալ և պայքար էր մղում ընդդեմ կարմիր բանակի: Մինչդեռ իրականությունն այն է, որ ի տարբերություն Հայաստանի հանրապետության, որն իսկապես ստեղծված էր ազգային պետականության հիմքերի վրա և որի անկումն իսկապես արդյունք էր քեմալա-խորհրդային մերձեցման և թուրքական հարձակման, Ադրբեջանում խորհրդային իշխանությունը հաստատվեց առանց ներքին դիմադրական պայքարի: Պանթուրանիզմը միավորել էր Ադրբեջանին ու Թուրքիային ու ներքին անհամաձայնություն այստեղ լինել չէր կարող: Ադրբեջանական արխիվում պահպանված ու հրապարակված նյութերից պարզ է դառնում, որ ադրբեջանական գործիչները, պահը ճիշտ ընկալելով, ընդունել են խորհրդային իշխանությունը նույն նվաճողական պահանջներով: Ն. Նարիմանովը իր ելույթում կոչ էր անում ընդունել խորհրդային իշխանությունը, քանի որ դա կստեղծի մի այնպիսի իրավիճակ, որով իրենք կհայտնվեն ավելի շահեկան վիճակում: Շահեկան վիճակ ասելով Նարիմանովը նկատի ուներ, որ քեմալա-ադրբեջանական կապը կամրապնդվեր խորհրդաքեմալական կապով:

Բացահայտ խեղաթյուրումներով առլեցուն է Նիֆտալիեվի աշխատությունը: Վերջինս ներածության մեջ նշում է իր ուսումնասիրած թեմայի հրատապությունը՝ այն կապելով 1988թ. Արցախյան շարժման հետ: Հե-

դինական իրավացիորեն արցախյան հիմնահարցի ակունքները տեսնում է ավելի վաղ, սակայն գրեհիկորեն հայտարարում, որ ժամանակին պատմության դասերը հաշվի չեն առել, այդ պատճառով էլ 80-ական թթ. բախվել են արցախահայերի «ագրեսիային» և անջատողական շարժմանը: Հեղինակը պատմական փաստերը շրջանցելով և ավագ եղբոր՝ Թուրքիայի քաղաքական դիրքորոշումը պաշտպանելով՝ գրում է, թե հայ պատմագիտական միտքը որդեգրել է ստահող «ցեղասպանվածի բարդույթը» դրանով իսկ նվաճողական նկրտումներ հանդես բերելով այսպես կոչված Թուրքիայի յոթ վիլայեթների նկատմամբ, այնպես էլ այդ նկրտումները տարածվում են «ադրբեջանական» այնպիսի տարածքների վրա, ինչպիսիք են Ղարաբաղն ու Ջանգեզուրը: Հարկ է նշել մի կարևոր իրողություն. անկախ թշնամու կեցվածքից, անկախ ազգային պատկանելությունից, պատմագիտությունը կոչված չէ ծառայելու կամ հարմարեցվելու տվյալ ազգի, կամ ազգային իշխանությունների հավակնություններին, կամ ստեղծած գաղափարախոսությանը: Պատմական փաստերը խեղաթյուրել և հորինել կեղծաբանություն՝ ազգային ագրեսիան քողարկելու, կամ զավթողական հավակնությունները հիմնավորելու, պատմության չեղած էջերը լրացնելու նպատակով՝ ոչ միայն հակագիտություն է, այլ նաև համամարդկային արժեքների դեմ ոտնձգություն, հանցագործություն: Այլ բնորոշում ադրբեջանական պատմագիտությանը չի կարելի տալ, քանզի միայն մարդկային արժեքների դեմ մեղանշող մեկը կարող է հայտարարել, թե հայոց պատմագիտական միտքը որդեգրել է՝ իր ժողովրդին հին քրիստոնեական ազգ ներկայացնելու տենդենցը, մի փաստարկ, որն ընդունում է համաշխարհային պատմությունը, որն այնքան ակներև է, որ նույնիսկ պատմականորեն ապացուցման կարիք երբևէ չի ունեցել: Հեղինակի կողմնակալ, պատմական ճշմարտության խեղաթյուրման դիրքերից գրված աշխատության մեջ փորձ է կատարվում ադրբեջանական քաղաքական քարոզչամեքենային ձեռնադրելու տեսանկյունից ներկայացնել 1919-1923թթ. Լեռնային Ղարաբաղում, Ջանգեզուրում տեղի ունեցած դեպքերը, հայ-թուրքական հարաբերությունները, ինչպես նաև ամենատարբեր բանակցությունները Խորհրդային Ադրբեջանի, Ռուսաստանի և Հայաստանի հանրապետության, ավելի ուշ Հայկական ԽՍՀ-ի միջև: Բացահայտ կողմնակալ վերաբերմունք է դրսևորվում Թուրքիայի նկատմամբ: Այստեղ ադրբեջանցի հեղինակը նույնիսկ չի կարողանում քողարկել Թուրքական պետության պանթուր-

քիստական հեռու գնացող նպատակները հայ ժողովրդի և նրա պետականության ոչնչացման գնով: Նա նշում է, որ Թուրքիան հովանավորել է Ադրբեջանին, քանի որ նրանք ազգային կարևոր ծրագիր ունեին, ինչն արժանի է գնահատման: 1919թ. հունվարի 15-ին ադրբեջանական կառավարության որոշմամբ Խոսրով բեկ Սուլթանովը նշանակվեց Շուշիի, Զանգեզուրի, Զեբրայիլի և Զիվանշիրի գավառների գեներալ-նահանգապետ և օգտվում էր անգլիական հրամանատարության աջակցությունից¹: Նիֆտալիեվը իր աշխատության մեջ ձկուն կերպով քողարկում է Սուլթանովի կատարած ոճրագործությունները և արցախցիների բարձրացրած ապստամբությունը համարում ներմուծված և հրահրված դաշնակցության կողմից: Մինչդեռ պատմական ճշմարտությունը հետևյալն է. Արցախահայությունն երբեք չի ընդունել ադրբեջանական իշխանությունը, ոչ մի արցախցի անկախ զբաղեցրած դիրքից, կուսակցական պատկանելիությունից, կամ պաշտոնից ընդունելի չի համարել ադրբեջանական իշխանությունը: Դրա վառ ապացույցն է արցախահայության հրավիրած համագումարները, որտեղ մշտապես դրսևորվել է նրանց անհողողող կամքը՝ մերժել Ադրբեջանի իշխանությունը: Իրականությունն այն է, որ Սուլթանովը ձգտում էր արյան գնով Ղարաբաղը միացնել Ադրբեջանին: 1919թ. ամռանը ծանր ժամանակաշրջան էր հայության համար: Սուլթանովի հրոսակները սարսափելի սպանդ կազմակերպեցին Ղայբալիշեն, Կրկ-ժան, Խնածախ, Դաշուշեն և այլ գյուղերում: Ըստ աղբյուրների Ղայբալիշենի 700 բնակիչներից կենդանի են մնացել 11 տղամարդ և 87 կին ու երեխա²: Իսկ արյունռուշտ Սուլթանովն ու իր անգլիացի գործընկերները ականատես լինելով այս ողբերգությանը՝ ոչինչ չեն ձեռնարկել ոճրագործությունը վերջ տալու համար: Սուլթանովի կարծիքով արյան մեջ խեղդելով արցախահայությանը՝ կստիպեն նրան ընդունել Ադրբեջանի իշխանությունը: Մինչդեռ արցախցիների հերոսական դիմադրությունը, մինչև վերջ պայքարելու պատրաստակամությունը հօդս են ցնդեցնում ադրբեջանցի պատմաբանի մտքերն այն մասին, թե արցախահայերն ապստամբել են դաշնակցություն կուսակցության դրդմամբ և ապստամբության գաղափարը չի ծագել ժողովրդի մոտ: Մինչդեռ արցախահայությունը ոչ թե ապստամբել, այլ ազգային պայքար է մղել ընդդեմ

¹ Աբրահամյան Հ., Մարտնչող Արցախը 1917-2000, գիրք Ա 1917-1923, Երևան, 2003, էջ 125:

² Նույնստեղծում, էջ 142:

իր անկախության դեմ ոտնձգություն բարձրացնողների: Արցախահայությունը չի ընդունել ադրբեջանական գավթիչներին միայն մի պատճառով, քանի որ Արցախը Ադրբեջանի մաս երբեք չի կազմել, Սուլթանովի իշխանությունը օտարամուտ է, Ադրբեջանին կցվելը հայի համար անընդունելի էր և խորթ: Կռվի դուրս եկած արցախցին գիտեր, որ կռվում է իր հողը պաշտպանելու համար, սա է իրականությունը: Այս դեպքերն համաժողովրդական բնույթ ունեին և Նիֆտալիեվի կողմից դրանց նեղ կուսակցական, կամ դասակարգային բնորոշում տալը չի համապատասխանում պատմական ճշմարտությանը: Ադրբեջանցի պատմաբանը առանձնակի ոգևորությամբ է խոսում 1919թ. օգոստոսի 12-ին Ղարաբաղի հայության յոթերորդ համագումարում ձեռք բերված օգոստոսյան համաձայնագրի մասին՝ այն համարելով մինչև 1921թ. գոյություն ունեցող միակ փաստաթուղթը, որի վրա հիմնվելով պետք է կարգավորվեին հայ-ադրբեջանական հարաբերությունները վիճելի տարածքների վերաբերյալ: Իհարկե պատմաբանի կողմից խիստ ուռճացված գնահատական է տրված հիշյալ համաձայնագրին, ինչը և բնական է, քանի որ իր բովանդակությամբ այն ձեռնտու լինելով ադրբեջանական կողմին, որոշ կարևոր հանգամանքների անտեսմամբ և մերժմամբ, պատմաբանն այն համարում է լուրջ փաստաթուղթ, որտեղ իբր արցախահայությունը ճանաչում է Ադրբեջանի իշխանությունը: Այստեղ արդեն միանգամայն անտեսվում են այն պայմաններն ու օբյեկտիվ գործոններն, որոնց ազդեցությամբ հարկադրաբար ծնվեց այդ համաձայնագիրը: Համաձայնագիրը բաղկացած էր 26 կետից¹: Համաձայնագրի 1-ին և 2-րդ կետերում նշված էր, որ Ղարաբաղի հայկական գավառները/ Դիզակ, Վարանդա, Խաչեն, Ջրաբերդ և Շուշի քաղաքը/ մինչև Փարիզի վեհաժողովի որոշումը «ժամանակավորապես իրենց համարում են Ադրբեջանի հանրապետության սահմաններում»: Նիֆտալիեվի աշխատության մեջ խոսք անգամ չկա օգոստոսյան համաձայնագրի ժամանակավոր բնույթի մասին, այլ պարզապես նշված է, որ համագումարը որոշել է ճանաչել Ղարաբաղը Ադրբեջանի կազմում: Իսկ իրականում ադրբեջանցի պատմաբանները լռում են այն մասին, որ Ղարաբաղի հայության յոթերորդ համագումարի վրա ճնշում գործադրելու նպատակով չբավարարվելով բազմիցս կրկնվող սպանդերով, Սուլթանովը նոր ուժեր է կենտրոնաց-

¹ Կարապետյան Մ., Հայաստանը 1912-1920թթ., Երևան, 2003, էջ 265:

նում Ղարաբաղի սահմանամերձ շրջաններում և ավերածություններ կատարում: Համագումարը հրավիրվում է Շոշ գյուղում: Սուլթանովի հրամանով հրանոթների փողերը ուղղվում են Շոշ գյուղի և քաղաքի հայկական թաղամասի վրա: Վերջինս վերջնագիր էր ներկայացրել համագումարին ճանաչելու Ադրբեջանի իշխանությունը: Համագումարն անընդհատ ձգձգում է բանակցությունները ժամանակ շահելու նպատակով, Սուլթանովը հրամայում է նոր ուժեր տեղափոխել Արցախ: Դրությունն առավել քան տագնապալի էր դառնում: Վերահաս ողբերգության և սպասվելիք արյունահեղության առաջն առնելու նպատակով համագումարի կողմից ընտրված 20 հոգուց կազմված հանձնաժողովը որոշում է մեկնել Շուշի և Սուլթանովի հետ բանակցություններ վարել: Անգլիացիների ճնշման ներքո, որոնք վստահեցնում էին, թե վիճելի տարածքների՝ Ղարաբաղ-Ջանգեզուրի հարցի վերջնական լուծումը տեղի կունենա Փարիզի վեհաժողովի որոշմամբ, ինչպես նաև Ադրբեջանի ռազմական սպառնալիքների ներքո, հանձնաժողովը Ղարաբաղի հայության յոթերորդ համագումարի անունից ստորագրում է վերոհիշյալ համաձայնագիրը: Համագումարի պատգամավորները ժամանակավոր համաձայնագիրն ընդունեցին ոչ թե իրենց ազատ կամքով ու համոզմունքով, այլ հարկադրանքով ու բռնությամբ: 1920թ. ապրիլի 28-ին տեղի ունեցած խորհրդայնացումից հետո Մուսավաթական Ադրբեջանի զավթողական քաղաքականությունը փոխանցվեց խորհրդային Ադրբեջանին: Ադրբեջանցի պատմաբանը գրում է, թե խորհրդայնացումից անմիջապես հետո արտաքին գործերի ժողկոմ Հուսեյնովը վերջնագիր է ներկայացրել Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար Համո Օհանջանյանին՝ պահանջելով զորքերը դուրս բերել Ջանգեզուրից և Ղարաբաղից: 1920թ. ապրիլի վերջին Երևանում կազմվեց պատվիրակություն՝ խորհրդարանի անդամ, դաշնակցական, բանաստեղծ Լևոն Շանթի նախագահությամբ, անդամներն էին Համբարձում Տերտերյանը և Լևոն Ջարաֆյանը¹: Պատվիրակության նպատակն էր բանակցություններ վարել և բարեկամական դաշինք կնքել խորհրդային Ռուսաստանի հետ՝ հետևյալ սկզբունքային նախապայմանների հիման վրա. Խորհրդային Ռուսաստանը պետք է ճանաչի Հայաստանի անկախությունը Ղարաբաղով և Գյուլիստանով, Խորհրդային Ռուսաստանը գոնե սկզբունքորեն

¹ ԳարապետյանՄ., նշվ. աշխ., էջ 321:

պետք է ընդունի արևմտահայ տարածքների կցումը Հայաստանին, չմիջամտի Հայաստանի ներքին գործերին և այնտեղ կոմունիստական գործունեություն չծավալի և այլն: Մայիսի 31-ին Շանթը հայտնում է Հայաստանի կառավարությանը, որ բանակցությունները հաջող են ընթանում և Խորհրդային Ռուսաստանը պատրաստ է ընդունել իրենց պայմանները: Նիֆտալիեվը գրում է, թե Ռուսաստանը հայամետ դիրքորոշում էր բռնել, միաժամանակ նշելով, որ այն երկդիմի քաղաքականություն էր՝ Հայաստանի խորհրդայնացման հեռահար նպատակադրմամբ: Միաժամանակ պատմաբանը մեջբերում է Լևոն Շանթի հաղորդումն ուղղված Հայաստանի կառավարությանը, որտեղ վերջինս հայտնում էր, որ միակ դժվարությունը Ադրբեջանի սահմանն է, որովհետև Բաքվից ամեն կերպ աշխատում են խանգարել դաշնագրի կնքմանը: Ինքը Նիֆտալիեվը չի ժխտում այդ հանգամանքը, նշելով, որ Ադրբեջանն ամեն կերպ խոչընդոտում էր ընթացող բանակցությունները, մեջբերելով Նարիման Նարիմանովի դիմումն ուղղված արտաքին գործերի ժողկոմ Չիչերինին 1920թ. հունիսի 18-ին, որտեղ հայատյաց պաշտոնյան գրում է, որ այսպես կոչված վիճելի տարածքներ Ղարաբաղն ու Ջանգեզուրը, որոնք արդեն իսկ կազմում են Խորհրդային Ադրբեջանի մասը անվիճելիորեն պատկանում են Ադրբեջանին և պետք է գտնվեն նրա կազմում: Պատմաբանը ոգևորությամբ է խոսում նաև Նարիման Նարիմանովի 1920թ. հուլիսի 20-ին ՌԿԲԿ կենտկոմին ուղղված մեկ այլ հեռագրի մասին, որտեղ վերջինս խորհրդային կառավարությանը մեղադրում է Ադրբեջանի սահմանները պաշտպանելու անկարողության, ինչպես նաև հայամետության մեջ, ինչպես նաև Մոսկվային մեղադրում, այն հարցում, թե փոխանակ Ադրբեջանը վերածելու ուժեղ ապագային կենտրոնի և արևելքում դասակարգային հեղափոխության կենտրոնի, նրա տարածքները բաժանում են Հայաստանին և Վրաստանին: Ահա թե ինչպիսի կեղտոտ հնարքներով էր աշխատում Բաքվի կառավարությունը, իր զավթողական պլանները փորձելով իրականացնել Խորհրդային Ռուսաստանի տարածաշրջանը սովետականացնելու քաղաքականությանը աջակցելու ծառայությունների դիմաց: 1920թ. հուլիսի 12-ին ՀՀ արտաքին գործերի նախարար Համո Օհանջանյանը Չիչերինին ուղղված դիմումում իր բողոքն է հայտնում այն մասին, որ Խորհրդային Ադրբեջանը շարունակում է մուսավաթական կառավարության նվաճողական քաղաքականությունը հայկական տարածքների նկատմամբ, քննադատում Խորհրդային Ռուսաստանի դիրք-

որոշումը և պահանջում, որ կարմիր բանակի զորքերը դուրս բերվեն Լեռնային Ղարաբաղից և Ջանգեզուրից: «Այժմ թաքնվելով Խորհրդային Ռուսաստանի հեղինակության ներքո և նրա ռազմական ուժերի համագործակցությամբ, Խորհրդային Ադրբեջանի կառավարությունը մտադիր է ավելի լայն մասշտաբով իրականացնելու մուսավաթի նախատեսած պլանները և Հայաստանից խլել նրա պատմական հողերը...»¹: 1920թ. հուլիսի 15-ին Ադր. Կոմկուսի կենտկոմի բյուրոն ընդունեց որոշում այն մասին, որ Հայաստանի հետ խաղաղության հաստատման միակ նախապայմանն այն է, որ Ղարաբաղն ու Ջանգեզուրը պետք է միացվեն Ադրբեջանին: Նիֆտալիեվը նշում է, թե իբր ադրբեջանցի զինվորներին զինաթափում էին Խորհրդային ուժերի հրամանով, թողնելով անպաշտպան դաշնակների առաջ: Դրան հակառակ 1920թ. հուլիսի 17-ին Համո Օհանջանյանը իր վրդովմունքն է հայտնում Ղարաբաղում և Ջանգեզուրում ադրբեջանական զորքերի կամայականությունների հանդեպ, գերի վերցված հայ սպաների գնդակահարման կապակցությամբ, իրավամբ դա համարելով միջազգային իրավունքի նորմերի կոպիտ խախտում և կոչ անում հանել զորքերը Ղարաբաղից և Ջանգեզուրից:

Պատմության կեղծաբանմամբ զբաղվող պատմաբանն իհարկե չէր նշի, որ Խորհրդային իշխանության հաստատման նախօրյակին Ղարաբաղը վեր էր ածվել ծայրաստիճան քայքայված ու ավերածությունների ենթարկված երկրամասի, որտեղ մուսուլմանների կողմից բարբարոսաբար ոչնչացվել էին 59 գյուղ, անօթևան էր մնացել մոտ 37.000 բնակիչ, փոշիացվել էր 7000 տնտեսություն, զոհվել էր 25.000 մարդ և այլն²:

Այն, որ թուրքական իշխանությունները բացահայտ հովանավորում էին Ադրբեջանի նվաճողական քաղաքականությունը, երևում է Նիֆտալիեվի մեջ բերած հետևյալ տողերից, որտեղ նա նշում է, թե թուրքական բանակի արևելյան ճակատի հրամանատար Քյազիմ Կարաբեքիրը արտահայտվելով հայ-ռուսական համաձայնագրի մասին, ասել է թե ինքը տեղյակ չի ինչ է ասված համաձայնագրում, միայն պարզ է որ «իրավիճակը մեզ համար ձեռնտու չէ և պետք է հակազդել»³: Համաձայնագրի դեմ բողոքել է նաև Բեքիր Սամի բեյի թուրքական պատվիրակությունը

¹ *Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарий, Том 1, Москва, 2008, стр.481.*

² *Աբրահամյան Հ., Նշվ. աշխ., էջ 209:*

³ *Нифталиев И., նշվ. աշխ., էջ 49:*

Մոսկվայում: Չիչերինը պատասխան հեռագրում նշում էր, թե «Ադրբեջանից ոչ ոք ոչինչ չի խլում: Ղարաբաղը և այսպես կոչված վիճելի տարածքները ժամանակավորապես զբաղեցվում են ռուսական խորհրդային զորքերով և դրանք չեն տրվում ոչ Հայաստանին և ոչ էլ Ադրբեջանին: Ղա չի կողոպտում ոչ մեկին և ոչ մյուսին»: Չիչերինը ավելացնում է, Ղարաբաղը վաղեմի հայկական տարածք է, բայց հայերի ջարդերից հետո հարթավայրերում բնակվեցին թաթարները, իսկ հայերը մնացին լեռներում: Նարիմանովը ցանկանում է Բաքվի թաթարների գավթողական քաղաքականությանը գոհացում տալ: Ղա անթույլատրելի է»: Չիչերինը մեկ անգամ չէ, որ իր հեռագրերում նշում է, որ Ադրբեջանը հարևանների նկատմամբ հարձակողական գործողությունների տակտիկա է որդեգրել և հավակնում է Ղարաբաղի, Չանգեզուրի և Շարուր-Ղարալագյազի գավառի վրա՝ Նախիջևանի, Օրդուբադի և Ջուլֆայի հետ միասին, որ Ադրբեջանին բավարարելու երկու ուղի կա, որոնցից առաջինն այն է, Ադրբեջանն իր թաթարական ուժերը ուղղի հայերի դեմ, ինչը «բացարձակապես անթույլատրելի է և մեծագույն հանցագործություն կլինի»¹, մյուս ուղին ռուսական զորքերով այդ տարածքների գրավումը և նվիրելն է Ադրբեջանին, ինչին ձգտում է Նարիմանովը: Սակայն Չիչերինի այս հորդորները մնում էին անպատասխան: 1920թ. հոկտեմբերի 10-ին Համո Օհանջանյանի կառավարությունը հեռագիր է հղում Չիչերինին, Հայաստանում Ռուսաստանի լիազոր ներկայացուցիչ Բորիս Լեգրանին, Վրաստանում հայկական պատվիրակության ղեկավար Տ. Բեկզադյանին, ռուսական կառավարության կողմից 1920թ. օգոստոսի 10-ի համաձայնագրի խախտման մասին, Ղարաբաղի Չանգեզուրի, Նախիջևանի ժամանակավոր ռուսական զորքերի կողմից զբաղեցման և այդ տարածքներում ադրբեջանական, թուրքական զորքերի ներխուժման և հայ բնակչության նկատմամբ բռնություններ իրագործելու մասին: Օհանջանյանը նշում է, որ չնայած այս տարածքները պետք է օկուպացվեին ռուսական խորհրդային զորքերի կողմից և դրանք չպետք է տրվեին ՀՀ թշնամի որևէ այլ ուժի, այդուհանդերձ հենց սկզբից էլ հիշյալ տարածքներում ադրբեջանական զորքերը և թուրք-թաթարական բանդաները լայն իրավունքներ ստացան մուտք գործելու ինչպես Ղարաբաղի, այնպես էլ Չանգեզուրի և Նախիջևանի տարածք: Նույն իրավունքը

¹ *Չոհրաբյան Է., Նախիջևանյան հիմնահարցը/1920-1921թթ./, Երևան, 2010, 38:*

տրվեց և թուրք ազգայնականներին Խալիլ փաշայի գլխավորությամբ: Վերջիններս Ջանգեզուրի և մյուս շրջանների հայկական գյուղեր ոչնչացնելու սպառնալիքի տակ ստիպում էին, որ գյուղացիները գրություններ հանձնեին այն մասին, իբր իրենք ցանկանում են միանալ Ադրբեջանի հանրապետությանը, նրանք ովքեր այդ պահանջին չէին ենթարկվում, այդ գյուղերը ենթարկում էին ջարդի, իսկ նրանց հասարակական-քաղաքական գործիչները գնդակահարման¹: Այսպես պարզ է Ռուսաստանի կովկասյան երկրի մի քաղաքականությունը: Չնայած Չիչերինը ճիշտ էր հասկացել Ադրբեջանի ղեկավարության իրական նպատակները, սակայն նա ինքը միայնակ ի գորու չէր ազդելու Ռուսաստանի որդեգրած քաղաքականության վրա:

Նիֆտալիեվը գրում է, հայտնի է, որ այս շրջանում Թուրքիան պայքար էր մղում Անտանտի դեմ, միաժամանակ Մուստաֆա Քեմալի կառավարության նպատակն էր պահպանել եղբայրական Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը: Նիֆտալիեվը նշում է, թե Թուրքիան չէր կարող անտարբեր մնալ Ադրբեջանում տեղի ունեցող իրադարձությունների նկատմամբ, քանի որ Ադրբեջանը և ադրբեջանական թուրքերն այն կամուրջն են, որ կոչված են միացնելու Թուրքիան թուրքերի հետ, որոնք գտնվում էին Խորհրդային Ռուսաստանի տիրապետության ներքո: Ուստի և Մուստաֆա Քեմալը անհանգստություն է հայտնել այն մասին, թե Խորհրդային Ռուսաստանը ցանկանում է Ադրբեջանի և Թուրքիայի միջև ստեղծել հայկական պետություն: Նիֆտալիեվը նշում է, որ Քեմալական կառավարության դիրքորոշումը իր վառ արտահայտությունն է գտել Քեմալի հետևյալ արտահայտության մեջ. «Մենք ցանկանում ենք ստեղծել անկախ Ադրբեջանի հանրապետություն, որի համար անհրաժեշտ է կապերն ամրապնդել ռուսների հետ: Հարկավոր է այնպես անել, որ որոշ շրջաններ, ինչպիսին օրինակ Ղարաբաղն է գտնվի Ադրբեջանի վերահսկողության տակ»²: Միանգամայն պարզ է, որ թուրք-ադրբեջանական կամուրջը պետք է հաստատվեր Խորհրդային Ռուսաստանի միջոցով, այս շղթաների մեջ հայտված ՀՀ-ից պետք է ձանկեին նրա պատմական հայրենիքի անբաժանելի մասը կազմող տարածքները: Բաքվում ՀՀ լիազոր ներկայացուցիչ Մ. Հարությունյանը իրավացիորեն նշում է, թե մուսավաթական Ադրբեջանի և Իթիհատական Թուրքիայի ձգտումը

¹ *Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарии, Том 1* էջ 520:

² *И. Нифталиев, նշվ. աշխ., էջ 78:*

ստեղծել միասնական թուրքական պետություն՝ Կ.Պոլսից մինչև Բաքու, փաստորեն չի վերացել: Խորհրդային Ադրբեջանի և հեղափոխական Կարմիր Անատոլիայի նպատակները նույնն են: Այն ինչ նախկինում իրականացվում էր թուրքական ցեղերի միասնական կարգախոսի տակ, այժմ իրականացվում էր բանվորագյուղացիական հեղափոխության և Անտանտի դեմ պայքարի կարգախոսի տակ: Իր նպատակին հասնելու համար Խորհրդային Ադրբեջանն ունի ուղի՝ ստեղծել խորհրդային Հայաստան և երկրորդ թուրքիայի հետ կապ ստեղծել Նախիջևանի և Սուրմալուի միջոցով: Եվ առաջին և երկրորդ դեպքերում էլ նրա տրամադրության տակ են բուլշևիզմի ծրագրերն ու կարգախոսները, ինչպես նաև հայ կոմունիստների ուժերը¹: Նիֆտալիեվի աշխատությունն ողողված է փաստերի կեղծաբանմամբ, Ադրբեջանին որպես զոհ ներկայացնելու տրամադրվածությամբ, հայկականության հանդեպ խորը ատելությամբ, հայ ժողովրդի պատմական իրավունքների ոտնահարման ցավոտ արտահայտություններով, հայոց պատմության կեղծաբանմամբ: Խոսելով 1920թ. օգոստոսի 10-ի ռուս-հայկական համաձայնագրի մասին՝ Նիֆտալիեվը նշում է, որ այն համընկավ Սևրի պայմանագրի հետ: Վերջինս գրում է, որ չնայած ընդամենը 3 ամիս էր մնացել, որ առաջին հանրապետությունն անկում ապրեր, այդուհանդերձ դաշնակցական կառավարությունը շարունակում էր հույսեր կապել Սևրի հետ և ապրել Մեծ Հայքի վերականգնման խաբկանքներով: Փաստորեն հայ ժողովրդի՝ իր պատմական հայրենիքում ապրելու իրավունքը և հայկական հողերը հետ վերադարձնելու, կրկին միավորելու և ոտնձգություններից պաշտպանելու կամքը ադրբեջանցի պատմաբանը համարում է խաբկանք, բնորոշում այն որպես ագրեսիվ և զավթողական, միաժամանակ քողարկելով թե Ադրբեջանի և թե եղբայրական թուրքիայի արյունռուշտ պանթուրքիզմի քաղաքականությունն, որի արդյունքը եղավ հայոց ազգի մեծագույն ողբերգությունը՝ հայոց ցեղասպանությունը Արևմտյան Հայաստանում 1915թ. և դրա շարունակությունը կազմած 1918-1920թթ. կոտորածները Արևելյան Հայաստանում: Նիֆտալիեվն իր աշխատության մեջ հանդես գալով պանթուրքիզմի զավթողական քաղաքականության բացահայտ պաշտպանությամբ, նշում է, որ հայկական կողմը նվաճողական հավակնություններ ուներ նաև «թուրքական հողերի նկատմամբ» ներ-

¹ *Нагорный Карабах в международном..., էջ 512:*

կայացնելով Արևմտյան Հայաստանը որպես Թուրքիայի արևմտյան հողեր և ավելացնում, որ այս տարածքներում հիշյալ շրջանում (նկատի ունի 1918-1920թթ-ը իր ուսումնասիրության շրջանակներում-մեջբերումը մերն է՝ Ա.Ա) բնակչության մեծամասնությունը կազմում էին թուրքերը: Հետաքրքիր է, իսկ ինչու չպետք է թուրքերը կազմեին մեծամասնություն մի տարածքում, որտեղ հայ ժողովուրդը ենթարկվել էր համամարդկային ծանր հանցագործության՝ ցեղասպանության, բռնագաղթի, հայրենագրկվել: Ոչ միայն ցեղասպանության, այլ թեկուզ մեղմ ասած հայկական ջարդերի մասին Նիֆտալիեվը ոչինչ չի հիշատակում, այդ ոճրագործությունների մասին գրելը պատմաբանին ձեռնտու չէ, հենց այստեղ է, որ թքած ունենալով անաչառության, պատմական փաստերի ճշգրիտ ներկայացման և բարոյական խղճի վրա, աղբրեջանցի պատմաբանը շարադրում է դեպքերի ընթացքն իրեն ձեռնտու բովանդակություն և երանգ հաղորդելով, համամարդկային ընթերցող հասարակությանը փորձելով ներկայացնել խեղաթյուրված, մարդկային և ազգային արժեքները ոտնահարող կեղծ պատմություն:

Այսպիսով, աղբրեջանական պատմագիտությունը կոչված է ծառայելու թուրք-աղբրեջանական նվաճողական ագրեսիային, հայոց ազգի պատմության խեղաթյուրմանը, իրականությունն ու պատմական փաստերը արհեստավարժ փոփոխելուն ու քողարկելուն:

Օգտագործված գրականություն

Աբրահամյան Հ., Մարտնչող Արցախը 1917-2000, գիրք Ա 1917-1923, Երևան, 2003:

Ջոհրաբյան Է., Նախիջևանյան հիմնահարցը/1920-1921թթ./, Երևան, 2010:

Իշխանյան Ե., Ղեպքերը Լեռնային Ղարաբաղում, Երևան, 1999:

Կարապետյան Մ., Հայաստանը 1912-1920թթ., Երևան, 2003:

Ջոհրաբյան Է., Նախիջևանյան հիմնահարցը/1920-1921թթ./, Երևան, 2010:

Балаев А. Азербайджанское национальное движение 1917-1918гг. Баку 1998.

Балаев А. Мартовские события 1918 года в Азербайджане Баку 2009.

Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарий, Том 1, Москва, 2008.

Нифталиев И., Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян (20-е годы 20-ого века), Баку, 2010

Ամփոփում

Ներկա հոդվածում ներկայացված է 1918-1920թթ. Ղարաբաղյան հիմնահարցի շուրջ ստեղծված իրականությունը և ադրբեջանական պատմագիտության առաջ քաշած խեղաթյուրումները:

Հոդվածում ներկայացված է ադրբեջանական պատմաբան Ի. Նիֆտալիեվի աշխատության մեջ առաջ քաշած տեսակետները, որով նա կեղծաբանում է պատմական իրական փաստերը:

Հեղինակը ներկայացնում է Ադրբեջանի զավթողական քաղաքականության դսևորումները և հավակնությունները Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ: Հեղինակի կողմից փորձ է կատարվել, հիմնվելով պատմական իրականության վրա, հակադրվել և վերհանել ադրբեջանական պատմագիտության կեղծաբանումները:

Отражение арцахской проблемы (1918-1920 гг.) в азербайджанской историографии

Армине Арустамян

Резюме

Ключевые слова: *Нагорный Карабах, история, факты, спорным, искажения, экспансионистская политика, карабахские армяне, пропаганда, регион, работа, историк.*

В данной статье представлена действительность, сложившаяся вокруг карабахской проблемы 1918-1920гг. и фальсификации, выдвинутые азербайджанской историографией. В статье представлены взгляды, выдвинутые в трудах азербайджанских историков И. Нифталиева, Балаева где они фальсифицирует реальные исторические факты. Автор представил тенденции завоевательной политики Азербайджана и претензии к Нагорному Карабаху. Автор попытался, основываясь на исторической действительности, противопоставить и вывести фальсификации азербайджанской историографии.

The Artsakh ussue in the azerbaijans historiography in 1918-1920

Armine Arstamyanyan

Summary

Key words: *Nagorno-Karabakh, history, facts, contentious, distortion, expansionist politics, people of Artsakh, agitation, region, work, historian*

The article presents reality on Karabakh conflict in the period from 1918 to 1920 and the related falsifications of Azeri historians. The article presents the approaches of Azeri historians I. Niftaliev, A. Balaev who distorts key historic facts.. The authors presented the tendencies of aggressive policy of Azerbaijan and claims to Nagorno-Karabakh. The author of presented article attempts to oppose the Azeri view and, basing on historic evidence, reveal the falsifications of Azeri historians.